

14.7.1993, אני יושבת עם ריכי במחסן אקונומיה – רק כאן הוא רצה להתראיין.

רחל מצר מראיינת את ריכי יוסף רינגוולד 1993, תמלול נירה פנסו 2020

ש: מי שלא שמע את ההווי שהולך כאן לא שמע שמחה מימיו.

ת: טוב, רוחה'לה סיפרה על ההווי של המטבח אבל זה לא מצחיק, דבר כזה. היא רצתה לדעת מאיפה אני בא, למה אני בא, אספר לכם בקיצור, זמן אין לנו, יש הרבה עבודה בחוץ. אתחיל עם הסיפור הזה שנולדתי לפני הרבה זמן, בתאריך 3.5.1930, אז הייתה צ'כוסלובקיה, היום כבר אין דבר כזה, בעיירה קטנה-קטנה, לא רחוק מהעיירה הקטנה איפה שדני הורנסקי נולד. שם הלכתי לבית הספר, אבל זה היה יותר מאוחר, קצת. ב-1936 הלכתי לכתה א, אבל לא להרבה זמן, כי אחרי 4 שנים התחילה המלחמה. אבל אני רוצה לספר על לפני המלחמה, איך היה הבית. היה לי סבא שהוא היה הגבאי של בית הכנסת, לא דתי, מסורתי, הוא היה בסדר גמור. אבא שלי היה ראש הקהילה, הוא היה יותר רציני, יותר צעיר, והיינו שלושה אחים. מה שקרה במלחמה, אני לא יודע אם כדאי לספר את זה, הייתי כבר בן 12, אז התחילו הרדיפות של היהודים והצטרפנו ללכת למחנה עבודה ומשמה לקחו את האנשים למחנה ריכוז. יש לי איזה סיפור קצר, מה שקרה כשאנחנו הגענו למחנה עבודה, הייתי עם ההורים, היה שם אחד מהסלובקים שלקחו את היהודים, הוא אמר, אם נשלם לו הוא ישחרר אותנו. אבא אמר בסדר, הסטודנט לא היה לו כסף ללימודים. הלכנו הביתה ומה שהיה בסוף לקחו את היהודים למחנה ריכוז. אנחנו נשארנו עד 1944 ושמה הסתתרנו 7 חודשים אצל איזה גוי עד שהגיעו הרוסים. אני רוצה לחזור אל הסיפור הקודם, עם הבחור הצעיר הזה, שאחרי שהוא גמר ללמוד אחרי המלחמה הוא פשוט ברח, הוא פחד מהרוסים, הוא פחד מהגרמנים, בסוף הוא היה מהנדס. ברח לקנדה. והיה סיפור, שכרגע, שאימא שלי פה, אנחנו שחזרנו את הסיפור הזה. הבחור הזה כשהוא נסע לקנדה הוא עבד שמה, אחרי כמה שנים, הוא היה כבר די מבוגר והוא נפטר. אבל ההורים שלי מצאו אותו והיו ביחסים טובים אתם. פתאום, אני לא יודע איך זה קרה, אני הייתי בפעם האחרונה בקנדה, פתאום הגיעה האלמנה. אלמנתו. התחלתי לדבר אתה, היא הכירה אותי, סיפור מן החיים. ב-1945 הגיעו הרוסים לצ'כיה, אז יצאנו מהמחנות והתחלתי ללכת לבית הספר. התחלה – כי 4 שנים לא למדתי. אחר כך הלכתי לאיזה בית ספר, קודם תיכון ובסוף בית ספר מסחרי, אבל זה לא היה בעיירה שלנו, הצטרכתי לנסוע ברכבת כל בוקר לעיירה קטנה, איפה שהיה גר דני הורנסקי. שמה הכרתי אותו, והיה שלמה שלזינגר ז"ל, ועוד כל מיני כאלה שהיו פה, אני לא יודע אם אתם זוכרים את כולם, אבל לא חשוב. היו פה הרבה אנשים בשנת 1949. הגעתי הנה והשארתי את ההורים בצ'כיה. הם לא ליקקו דבש אפילו כשהרוסים הגיעו לשם. ב-1952, אתם זוכרים את הסיפורים האלה, סטלין הרג יהודים, ובצ'כיה היו רדיפות יהודים, לא היה יותר טוב מאשר עם הגרמנים. זה פשוט היה עסק ביש. אז אני ראיתי את זה, כבר ב-1949, הייתי בן 19, עליתי ארצה, קודם כל, היו לי מפוזרים מגורדוניה ומכבי הצעיר שהיה פעם, חצי הלכו לניר עם וחצי הלכו לחוליות. הלכתי לניר עם, הסתכלתי שמה בשנת 1949, חשבת שאני באיזה מדבר. סלעים, קוצים, שמש, הבנתי שפה אני לא אשאר, הלכתי לחוליות וראיתי ירק, מים, אמרתי זה המקום. ונשארתי פה.

טוב, רוח'לה רצתה לדעת מה היה בבית אבי, אילו חגים, ואם אני זוכר. אני זוכר כל חג, מה זה כל חג, כל יום שישי בערב, בחגים, בראש השנה, יום הכיפורים, בטח שהלכנו לבית הכנסת. חוץ מזה בראש השנה ובפסח כל אחד קיבל חליפה חדשה. ממש כמו שאצל יהודים – לא משהו פנאטי, מסורת. כשר היה, בזמנו לא החזיקו עוף קפוא, הלכנו לשוחט והרבי פסק. ככה זה היה. כשהתחילה המלחמה לא היו כבר בתי כנסת ולא היו בתי ספר, כמו שסיפרתי מקודם. אני אפרט מה שהיה לנו בזמן המלחמה, בזמן המסתור שהיינו. בעיירה שלנו היה איזה מחנה עבודה. שמה הצטרפנו להתייצב ואבא שלי היה... אבל יכולנו לגור בחוץ. שמה בתוך המחנה אני הלכתי לבית הספר, אפילו בר-מצווה הייתה לי שם, בתוך המחנה. בשנות 44-1942 אז לקחו את היהודים למחנות בגרמניה ובפולניה, אנחנו עוד נשארנו בעיירה הזאת. באוגוסט 1944, אני זוכר את זה, הייתי בן 14, אז הפרטיזנים הסלובקים התחילו שמה להשתולל והגרמנים לא סבלו את זה, חזרו הגרמנים ואז תפסו את כל היהודים שנשארו. מה שהיו במחנות העבודה, זה היה ליד תחנת הרכבת, שמו אותם בקרון ושלחו אותם לכל מיני מקומות. היו לי דודים, בני דודים, יש כאלה שחזרו ויש כאלה שלא חזרו. בינתיים אבא שלי, או שהיה נביא או משהו, סידר לו אצל איזה גוי מקום, אבל עלה לו הון תועפות. בכל אופן כסף לא שווה את החיים, והחיים שווים יותר מכסף, אז הוא סידר לו אצלו, היה לו בית לחוד ומהחדר שלו עשה לו מרתף ופתח לו ברצפה ואנחנו היינו שמה שבעה חודשים. מאוגוסט 1944 עד אפריל 1945.

אז הגיעו הרוסים. יצאנו החוצה, אבל בין זה היו עוד סיפורים, אני זוכר. הסלובקים האלה חיפשו את אבא שלי, רצו להרוג אותו. אבל הגוי הזה עשה את עצמו שיכור והתחיל לפרסם סיפורים שהרגו אותו עם כל המשפחה. ב-1945 אנחנו יצאנו וחזרנו לדירה שלנו, שהייתה תפוסה עם איזה נגר. הוא לקח את כל הרהיטים שלנו ופתח לו חנות, התחיל למכור. באנו לשם, הוא כמעט קיבל שבץ. הוא אמר שלא יכול לצאת משם, הוא קיבל אישור מהגרמנים עם צלב הקרס. אני לקחתי לו את זה וזרקתי אבל הוא אמר שלא יצא מפה. אמרתי, טוב, אם עד מחר לא תצא מפה נראה. למחרת באנו – הוא כבר לא היה. אמרתי, מה קרה? הרוסים שהגיעו היו רוסים לא פשוטים. אלה היו רוסים שיצאו מבית הסוהר, והיו יהודים ביניהם. פתאום לקח אותי איזה קצין רוסי, אומר לי, מישהו עשה לך משהו? אני לוקח אקדח והולך להרוג אותו. אמרתי אל תעשה לו את זה, אחר כך שאלתי את הנגר מה יצא, הוא אמר הגיעו הרוסים, לקחו את האישה שלי, את הבנות שלי, הייתי מוכרח לברוח. ברח. אנחנו חזרנו לדירה. אבל אחרי זה, בעיירה שלנו היה נהר גדול, והגרמנים, לפני שיצאו – פיצצו את הגשר. אז הרוסים והסלובקים ביקשו מכל האוכלוסייה שיבואו לעזור. אז הלכו אבא שלי, עם האח המבוגר, עם הגוי ההוא שהסתיר אותנו, לא הוא, אח שלהם, בינתיים אבא ואחי נשארו מאחורה והגוי הלך קדימה, פתאום איזו דבורה על יד הגשר התהפכה וטבעו שמה 20-30 חבר'ה. ובינתיים גם הגוי הזה טבע. והיה מזל שאבא שלי ואח שלי, מישהו עצר אותם ולא באו לשמה. אז נשארו מאחורה. טוב, אז הייתה מלחמה, ואחריה הלכתי לבית הספר וספטמבר בשנת 1949 עליתי ארצה ונשארתי פה. איך באתי? היו לי פה הרבה חברים וכמו שבאתי לא היו פה הרבה דירות אז התחלתי וגרתי עם יורם. איזה שנה, אפילו יותר. עד שהתחתנתי ב-1953. בינתיים קיבלתי מכתב מצ'כיה שאבא שלי בינתיים נפטר וזה הי שנה לפני שהבן שלי נולד. קראו לו שמעון. אז לבן קוראים שמעון. שמעון נולד ב-1956, תמר נולדה ב-1959 והרבה זמן לא הייתי בבית, לא היה לי הרבה זמן. כל הזמן הייתי אז בדרכים.

טוב, כמו שסיפרתי הגעתי לחוליות באוטובוס של אגד, אני זוכר את צבי רינגל, היה הנהג, אני לא יודע אם הצעירים עוד זוכרים אותו, פתאום הוא עובר על הגשר הזה, דופק מצד אחד לצד השני את המעקה של הגשר. נבהלתי, גשר כזה עוד לא ראיתי אף פעם. הגעתי, ופתאום אני רואה פה כמה חבר'ה שהגיעו אתי באנייה, אפילו המודד אגון, שגם אתו הגעתי באנייה. אנחנו עלינו ברכבת, בברטיסלבה עד לקונסטנצה של רומניה ושם עלינו על אנייה שלוש ימים עד חיפה. אניית משא, קראו לה טרנסילבניה, לא יודע איפה הגרוטאה הזאת היום. כשהגענו לחיפה היינו בשער עלייה. אני זוכר שקיבלו אותנו החבר'ה ההונגרים האלה, היה שם אפילו אליהו (טאוס) ואצי (צבי אליאש). היו בחורות הונגריות פה בנער. אני זוכר החבר'ה צעקו שעשו להם די די טי, אנחנו הגענו ואני הייתי לבן לגמרי מהאבקה הזאת. גרנו שם באוהל איזה שבוע עד שהסתדרנו. הייתה לי בת דודה בחיפה, הלכתי לבקר אותה, לא רחוק. זה היה בבת גלים, הלכתי ברגל. ובסוף, כמו שאמרתי הגעתי הנה. פה ראיתי את החברים שלי אז נשארתי פה. הקיבוץ היה נראה הרבה יותר טוב מאשר ניר-עם. קיבל אותי פה אליהו עמידור ז"ל, וירמיהו היה המדריך לנער. אמנם אני כבר לא הייתי בנער, הייתי קצת יותר מבוגר. הייתי כבר עם החבר'ה. נורית הייתה בנער. היו פה חבר'ה בגילי אבל עד היום נשארתי פה לבד, כולם עזבו. היו פה יהודה הרצקה, ושמואל בלוק, שהיום הוא גר בזיכרון. הוא היה האפוטרופוס של אורי גרצר. אז התחלתי לעבוד בכל מיני מקומות, רחצתי סירים במטבח, עם שלמה קוגל עשיתי מדרכות בבניון, יש לי עוד תמונות מזה. הקיבוץ היה נראה, איפה שאני גר היום היו שדות. סחבתי שם אספסת בגשם, עם ראובן רוזן, בבוץ סחבנו את זה. נו בסוף המצב השתפר מאז. כמו שסיפרתי הייתי קצת יותר מבוגר, לא הייתי בצבא ממשי, לקחו אותי לישראל למילואים, הייתי במשמרת בקרית שמונה. בינתיים הנוער שהיו פה התגייסו לצבא לשנתיים-שלוש. כשהם השתחררו הכרתי את נורית, הכרנו כבר קודם אבל עכשיו היינו צריכים להביא רב. רב בקרית שמונה לא היה, היה רב במטולה. איך מגיעים למטולה? היה פה איזה ג'יפ, נסעתי למטולה לחפש את הרב. מוצאים אותו, הוא היה גם שוחט, אבל הוא לא היה גם במשחטה. מצאתי אותו בקופה של אגד, הוא גם מכר כרטיסים של אוטובוס. מצאתי אותו ונרשמתי אצלו, לא הייתי צריך תעודה, נורית לא הייתה צריכה לנסוע אתי, אמרתי לו תשמע, אני מתחתן בתאריך זה וזה, אתה בא. מישהו צריך לבוא לקחת אותי. טוב, אני לא מצאתי נהג אז אני לפני החתונה לקחתי שוב את הג'יפ ונסעתי לקחת אותו. אחרי החתונה החזרתי אותו. והייתה מסיבה, והוא עשה את זה. זאת הייתה חתונה ראשונה אחרי הרבה זמן, ב-1953.10.5. נורית לבשה שמלה לבנה ואת החתונה עשינו ליד הירדן איפה שאימא שלה הייתה גרה בצריף. זאת הייתה חתונה די גדולה ועשינו הרבה שמח כי עשר שנים פה לא התחתנו. הגיעו הצ'כים האלה עם אקורדיון והתחילו לנגן. זה היה לא רע בסך הכול. טבעת קניתי בלירה וחצי, שתי טבעות, טוב, אני ענדתי יום אחד, כי האצבע שלי כמעט הלכה משם. הורדתי אותה. היום אני

הולך בלי טבעת, זה מסוכן ללכת עם טבעת בנהגות. אם אתה לוקח טרמפיסטית והיא רואה שיש לך טבעת היא לא מדברת אתך. אז התחלתי לעבוד בכל מיני מקומות, עבדתי גם בבית החרושת קצת, בסוף המקום שעבדתי בו הרבה זמן היה קואופרטיב הגליל העליון. עבדתי שמה בנהגות איזה 25 שנה. מי שהכניס אותי לעבודה היה החבר הכי טוב שלי, אולי עד היום הוא חבר טוב, צבי גלטר. איך שהוא הגיע הנה זה סיפור שהוא יספר לכם, זה יכול להיות סיפור של חיים שכאלה. בתקופה של הנהגות הכנסתי לעבודה המון חבר'ה, הראשון שהכנסתי לעבודה זה היה אברהם גרצר, כי הוא כבר אז ידע יותר ממני. הוא היה בחור טוב, לא ידע לנהוג אבל ידע יותר טוב. אחרי זה הכנסתי לעבודה בנהגות את צבי, יעקב לוטנר, אליה, והיה פה אחד, יעקב אלבז, גם כן. הוא לא היה טוב בנהגות, הוא היה יותר טוב בצילום. ככה עבדנו עד שנת 1975. אז בנהגות זה לא היה כמו היום, הכבישים היו אחרים, האוטומובילים היו אחרים, פעם לא נסעו דרך כביש החוף אלא דרך הכביש הישן, בית ליד. פתח תקווה, זיכרון. אספר לך מה קרה בזיכרון בשנות ה-1950, זה היה כשהביאו את העצמות של רוטשילד, הוא קבור בזיכרון. הייתה שם המולה גדולה, פתאום בא איזה נהג ואמר, חבר'ה, מה קרה כאן? אמרו לו, הביאו את הארון של רוטשילד. אוהו, ומתי יביאו את יתר הרהיטים שלו?

יש לי איזה סיפור עם יורם, שהרבה זמן נסעתי איתו עם הדגים. למחרת היינו צריכים לנסוע לסרפנד והצטרכנו לעבור דרך רחוב אלנבי. למשאית אחרי שמונה בבוקר דרך רחוב אלנבי אסור לנסוע. בשמונה וחצי, הייתי כבר בסוף הרחוב, תופש אותי שוטר, אדוני, אתה יודע שאסור לנסוע פה? אמרתי, אני לא מכאן, ולא כתוב. אז הוא אמר בסדר, אז בפעם הבאה אל תיסע מפה. אז יורם אומר לשוטר הזה, אמנם הוא לא ידע, אבל אני אמרתי לו. ככה זה עד היום הזה, ליורם יש דווקא הומור טוב. אבל רציני. יש כל מיני סיפורים על נהגות. היום הנהגים יותר מפונקים. חוץ מזה אז היו כולם חברי משק. היו אינטליגנטים. אם אני רואה היום את הנהגים אני מתבייש שהייתי נהג פעם. רואים את הפרצופים האלו ככה בגופיות, מלולכים, האוטומובילים דווקא יפים מצוחצחים. מבינה? נהגים אחרים, לא כמו שהיו פעם. פעם בערב, כשנשארנו בדירה לאן הלכו החבר'ה? לקאמרי, לאופרה. לאן הולכים היום? לפארק הירקון לשמוע את כל הרעשים האלו. זהו זה בינתיים.

אז הפסקתי לעבוד ב-1975 והתחלתי לעבוד במטבח. מ-1975-1977. ב-1977 שוב חזרתי לקואופרטיב אבל לא לנהגות, חזרתי למחסן, עד 1984. במלחמת לבנון הייתי שמה, תיקנו את המשאיות של הצבא. ואז אמרו שאהיה סדרן עבודה. הייתי סדרן חצי שנה. אחרי הסידור אמרתי שאני לא חוזר יותר לקואופרטיב כי זה יום ארוך במחסן, משש בבוקר עד חמש אחה"צ שחזרתי הביתה. זה לא זה. אמרו מה אני אעשה? אני חוזר עוד פעם למטבח, אני אעזור לברכה, היא הייתה אקונומיית. סידור העבודה היה קשה ונורא. לא לפרט. אני הייתי הסדרן הראשון שהיו טלפונים. לפני היה יעקב בן דוד ולא היה טלפון אז. היה צריך לנסוע באופניים מכל אחד לכל אחד. אבל אולי זה היה יותר נוח, כי אני הייתי סדרן וקיבלתי טלפונים הביתה כל רגע. היו צלולים, מאז יש לי צלולים באוזניים עד עצם היום הזה. אחרי חצי שנה יובל החליף אותי, חזרתי למטבח, עד היום הזה, מ-1984, זה די הרבה זמן. אני כבר לא סופר את השנים ואת החודשים. לפני ארבע שנים בזמן השיפוץ של המטבח הצטרכנו לעבור לחדר האוכל הישן. עם כל המחסנים, עם כל הבישולים, זה היה נורא, אבל עבדו מהר, קוגל לקח איטלקים, אינסטלטורים ונגרים, כולם עבדו חצי שנה וגרו את זה. היה לי סיפור איך שסחבנו פה את העגלות. רצפה לא הייתה. סחבנו עגלה מבית הקירור עד לחדר האוכל על קרשים. היה אחד חכם בשבת, הוא נסע עם העגלה, עם שני קונטנרים של פירה. כמו שהוא סחב את זה קונטנר אחד נפל לתוך החול. הפירה התהפך לו, הקונטנר על השפיץ נשאר תקוע. היתר הוא הרים ונסע ככה. הערימה של תפוחי האדמה שהיו מעורבבים עם חול הוא לא הרים. יום-יומיים אני רואה את זה שמה. פתאום סאקר הצטרך לעשות בטון, עשה טיח שמה, עם התפוחי אדמה, פחדתי שיצאו נבטים מהקיר הזה, עם התפוחי אדמה. אבל לא קרה כלום. ככה היו חוויות. אני כבר לא מדבר על חדר האוכל הישן, המחסנים האלו. ככה סחבנו, בסוף זה השתלם. אני פחדתי שהתקרה של המטבח תיפול אבל בינתיים רק הגשם יורד לבפנים.

הצוות במטבח הוא בסדר גמור, שישו בסדר, מאז התחלפו אקונומים, אחרי ברכה הייתה חוה שלזינגר, בסוף לא היה פה אקונום אז חזרתי. שישו רצה שאני אחזור כי הכי טוב הוא יכול לעבוד אתי. הוא עושה הרבה סלטים, מבחר, הוא עובד טוב.

ש: לי תמיד יש הרגשה, כשאני נכנס למטבח, שכאילו באווירה יש גשש מתוצרת חוליות. יש הברקות כל מיני בכל נושא. אני נכנסת לכאן וישר שומעת צחוק וחיידודי לשון. האם אתה מרגיש גם ככה בשלישייה הזאת שאתם עובדים כבר כמה שנים?

ת: בסדר, פה נותן בדיחה, שם נותן בדיחה, אבל אנחנו לא צוחקים על החברים ככה, שלא ירגישו. אה! עכשיו יש צוות מצוין שמה, גם הבחורות. לא נזכיר שמות, גם איריס, להזכיר אותך, איריס, שאת מכינה כל יום את הדג נסיכת הנילוס? ונותנת לשולמית עופות? קיבלתי ממנה שתי רגליים, אבל הן היו שתי רגליים שמאליות.

ש: מאז שאני מכירה אותו יש בחוליות פרלמנט, במקום של ראשון – של חוליות. תמיד רואים את שלושתכם על שולחן הדיונים. אתה יכול לספר מתי זה התחיל, הדבר הזה?

ת: זה התחיל לפני הרבה זמן. היו וויכוחים עוד בזמנו של שלמה קוגל שהתחיל להיות מרכז משק, בעצם מאז שקיים המועדון. בשבת אחרי הצהריים, ככה מאחת עד שתיים, על יד הקפה. יש פוליטיקאים גדולים: צבי גלטר, יעקב בן דוד, אני יושב ראש הפרלמנט, צבי גלטר הסגן הראשון ויעקב השני. אבל צבי גלטר תמיד צודק. עכשיו הוויכוח על החזרת השטחים. הוא רוצה להחזיר את הרמה, וצבי גלטר אומר שלא יהיה שלום אף פעם. ויעקב אומר – אתה תראה. מחר מחרתיים. אחר כך בא שלמה קוגל. אחר כך באים החכמים הגדולים – אברהם גרצר גם כן מצטרף. אבל לפעמים תופסים לנו את המקום, כמו בכנסת. אתה רוצה לשבת ואין מקום. אז הצטרפנו כבר לקחת מקום אחר, בפינה אחרת. אבל חוץ מזה בינתיים הפרלמנט עובד. כל שבת. לפעמים צבי איננו. זה חוסר. לוקחים מישוה אחר. יעקב לוטנר הצטרף, הוא חבר חדש בפרלמנט הזה. והוא יודע הרבה דווקא. מה שלא יודעים בקיבוץ הוא הכול יודע. את יכולה לשאול את יעקב בן דוד, אם הוא שואל אותי משהו ואני לא יודע אמרתי תשאל את יעקב לוטנר, הוא הכול יודע.

ש: לאחרונה, בשנים האחרונות תמיד מתקשר אלי יום כיפור עם ריכי. תמיד שאני רואה את יום כיפור אני רואה את ספר התורה על הידיים שלך. ואני רוצה לדעת ממתי זה פחות או יותר ומה אתה עשית שזה יעבור למועדון?

ת: זה היה לפני הרבה זמן כשהוויכוחים היו יותר צעירים, אנחנו נסענו, אחרי האוכל בערב יום הכיפורים לכפר בלום לבית הכנסת ובחזרה הלכנו ברגל. החברים עכשיו, היותר מבוגרים, בקושי יכולים ללכת. אז היה פה יורם ביגר, הוא הציע לי למה שלא נעשה בית כנסת פה? אמרתי למה לא, אפשר לעשות הכול. אני יכול להביא ספר תורה ואנחנו נתחיל. טוב, איך נתחיל? ניקח איזו כיתה ונראה כמה חבר'ה יבואו. ניקח איזה שלושים כסאות. רצינו בהתחלה לעשות את זה במועדון אבל התנגדו פה, שלא יהיה במועדון. אז אני הרבה לא התווכחתי. לקחנו כיתה, שמנו שלושים כסאות, הגיעו איזה מאה חבר'ה אז לא היה לנו מה לעשות. ספר התורה היה, ולא היה נעים. אז שנה אחרי זה קיבלנו כבר את המועדון אחרי הרבה בכי והרבה זיעה וריבים. היום הגענו ליותר ממאה צמים. היום הצמים באים למועדון בערב יום הכיפורים וכמעט מלא המועדון. ולמחרת – יורם ביגר הוא בעל תפילה, נשאר פה ובא כל שנה לפי המסורת. אני כבר לא מדבר על ראש השנה, אני לוקח כמה חברים ונוסעים לכפר בלום, לבית הכנסת. יש חברים קבועים, אלה שמחזיקים קצת, כמו אבן-דן שעוד הולכים לשמה. אבל יורם ביגר הוא מאה אחוז, הוא בא כל שנה ואותי מכירים בבית הכנסת. אני מקבל את כל הספרים, עכשיו יש לנו את שלנו. אני קניתי לראש השנה וליום הכיפורים, וגם לבר-מצווה. אפשר לעשות פה בית כנסת, הכול מסודר פה במועדון בארון, בין 30-50 ספרים. לכל התפילה, אלה ספרים אחידים, הוא מכריז איזה דף, איפה מתפללים, זה הכי פשוט. באים הרבה חבר'ה, או שחוזרים למוטב, או שחוזרים בתשובה, לא מוכרחים. אפשר גם לערבב בחורים ובחורות, זה לא נורא כל כך. אנחנו לא בבית כנסת דתי. האווירה נחמדה, החבר'ה במוצאי יום הכיפורים, יש פה נעילה, ותוקעים בשופר, ואחרי זה הולכים לתקוע את היתד לסוכה. פעם היה יצחק פימנטל תוקע את היתד. היום אני לא יודע מי עושה את היתד.